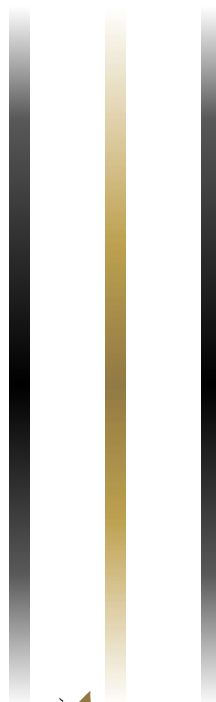


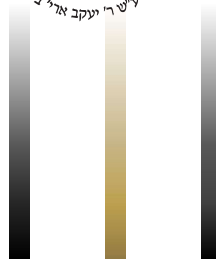
קובץ

ברכתא



תשרי ה'תשפ"א

שנה ב' קובץ א' [ב]



רבי שמואל אשכנזי ז"ל

ר' שמואל אשכנזי, תלמיד חכם מופלג, בעל ידע רחב ונדיר בכל תחומי הספרות היהודית, חקרן ולמדן רב אנפין. נולד בירושלים, בשנת **תרפב**, שם התגורר כל ימיו. בבחרותו למד אצל מהרי"ץ דושינסקיא זצ"ל וזכה לחיבה יתירה אצלו, והחל משנת תש"ד (בהיותו בן שמונה עשרה שנה) החל לפרסם ממארים בכתובות נכבדות ומפורסמות. בקיאותו, דייקנותו, התמדתו ושקדנותו היו להפליא. הוא התפרסם בשנים האחרונות במיוחד במחקריו בתולדות גלגולי פתגמים ומכתמים ולמעלה ממאתיים ממחקריו בתחום ריכוזו בספריו 'אלפא ביתא קדמיתא דשמואל זעירא' ו'אלפא ביתא תניתא דשמואל זעירא', אך לאמיתו של דבר מיקד את עיונו גם בתחומים אחרים – הלכה ומנהג, לשון ופיוט, וחקר אישים וספרים. ר' שמואל אשכנזי גם עסק רבות בענייני התפילות שנקבעו בסידור, בירור מייסדיהן ותולדותיהן, חקירת נוסחאותיהן ובעניינים קרובים. פרי עמלו בתחום סידור התפילה נאסף ונערך על ידי הרב יעקב ישראל סטל (דוא"ל: Alfabita99@gmail.com) ובע"ה אמור לראות אור בקרוב, אם ימצא המימון הדרוש לכך. וכאן אנו מגישים, באדיבות העורך, עניין אחד מן הספר. ר' שמואל אשכנזי נפטר לבית עולמו, בשיבה טובה, ביום כה בתמוז תשפ. זכרונו לחיי העולם הבא.

המשיח אלמים ... והמפענח נעלמים

בשנת תנ, בערך, כותב ר' אליהו בן אברהם הכהן מאיזמיר, בספרו מדרש תלפיות, ענף 'אותיות'^א:

גם ראיתי בכ"י ושמעתי על פה. מנער א' [חד] מרואי פני המלך, שנמצא הרוג, והעלילו על היהודים שהרגוהו, ונמצאו בסכנה גדולה, עד שהוצרך חכם אחד מקובל להחיותו, כדי שיגיד מי הרגו. וכתב במצחו אותיות אמת, ועמד על רגליו, והגיד לפני המלך מי הרגו. וכיון שהגיד, מחק החכם את האלף מתיבת אמת ונפל מת. ונתפרסם גדולת מעלת אותיות תורתנו הקדושה לפני עמים רבים. והיה קידוש השם גמור.

בשנת תקמב הדפיס הגחיד"א בליוורנו את ספרו שמחת הרגל על הגש"פ ובפירוש נשמת הוא כותב: גם שמענו שאירע לימים ראשונים בתוככי ירושלם עה"ק ת"ו בימי רבינו קלונימוס הקבור שם זלה"ה, שהישמעאלים הרגו נער אחד ישמעאל ובלילה השליכוהו בחצר בית הכנסת והיו רוצים לעשות כליה בשונאי ישראל. ורבינו קלונימוס עשה מה שעשה והתפלל לה' והנער ההרוג פתח פיו ואמר כל המעשה ומי הרגו ומי השליכו. ושמעו כל הגוים והמושלים וניצולו ישראל. וכך קורין לו רבינו קלונימוס בעל הנס. וז"ש המשיח אלמים והמפענח

א. [קושטנטינא תפ?], דף לא, ראש ע"ב; אומיר תצו, דף בד ע"ג; ווארשא תרלה, דף 32, סע"א-רע"ב.

נעלמים – ישלח דברו לאלם כמו ילד קטן מאד או הרוג לפענח נעלמים לגלות מסתורין להציל ישראל.

בשנת תקמו הדפיס חיד"א בליוורנו את ספרו שם הגדולים, חלק שני, וספח אליו השלמות לספריו הנדפסים, בשם פאת הרא"ש, קונטרס שני. בסימן ג (דף צו) הוא כותב: דע שמצאתי כתוב משם חד מרבוואתא, הרב החסיד מהר"ר אברהם גאלנטי זצ"ל, תלמיד רבינו הרמ"ק זצ"ל, שעל ענין כזה נתקן. ואמר מר, כי מתיבות א' להי הראשונים וכו' עד אנחנו מודים הכניסוהו בין הדבקים לימים ראשונים בעליל לארץ, מעשה הורג הנשכח בדין ולהציל

ב. בשנת תקנ נדפסו בשאלוניקי ספר שלמי צבור וספר שלמי חגיגה לר' ישראל יעקב אלגאזי [נפטר תקיין] ע"י בנו ר' יום טוב הכותב בשערי הספרים שהם יוצאים לאור ע"י ר' אברהם האיון אשר "הוסיף נופך משלו". בשני הספרים מרבה המו"ל להביא מספרי חיד"א, וביניהם הספור הנ"ל. וכך הוא כותב בדף רג ע"ג: והנה בפ' של הנוסח הזה של נשמת כל חי פי' ה"ה מהרח"א [חיים אזולאי] נר"ו בס' שמחת הרגל דצ"ח ע"א וז"ל נשמת כל חי – – – [דף רד ראש ע"א] גם שמענו – – – תוב"ב – – – ז"ל – – – ישלח דברו לאלה – – – ישראל.

ויש להתפלא על ר' אריה ליב פרומוקין שכתב (בתח"י, ב, 146–147) כי מקור האגדה בהגהות ר' אברהם חיון לשלמי חגיגה, ולא ראה שרא"ח העתיקו מתוך שמחת הרגל!

אחריו בא אליעזר ריבלין וכתב (בהוספותיו לתח"י, א, 98 הערה 3) שהאגדה על ר' קלונימוס שחלל את השבת "מסופר ראשונה מרי"י אלגאזי בספרו 'שלמי חגיגה', ומשם נעתק ב'ירושלימה' של פריינקיל, וב'חבצלת השרון' של קלמן שולמאן וב'ירושלם' שנה א"י ריבלין ממשיך וכותב: ברור שרבי קלונימוס קדם הרבה לזמן ההוא (ת"פ), כמוכח מלשונו של רי"י אלגאזי ב'שלמי חגיגה' שהיה בסוף המאה החמשית וראשית הו"י.

אגב אעיר, כי להשערת ריבלין, המזהה את ר' קלונימוס עם ר' קלמן הברקשטן חותנו של מהרש"ל [שנתקבלה גם על דעתו של ר"ש אסף, בספר היובל ללוי גינצבורג, נזירק תשו, עמ' מו] – אין כל יסוד! וכבר הוכיח ר' ראובן מרגליות (בסיני, כו, תשי, קיד–קטו) "שר" קלמן האברקשטן לחוד ור' קלונימוס חותנו של מהרש"ל לחוד, והכנוי 'ירושלמי' של חותנו לא מפני שעלה לירושלים אלא שם משפחה רגיל ומצוי בהרבה קהילות עתיקות".

ושוב בא זאב וילנאי וקובע בספרו מצבות קודש בארץ-ישראל (ירושלים תשיא, עמ' תטו): ר' ישראל יעקב אלגאזי... מספר זאת לראשונה, בקירוב בשנת תקי"ד (1754) [בהערה 4 שם יש לתקן: תק"ן, דף רד, א (במקום: תק"ו, דף כד, א)].

ג. עי' סדור תפלה למשה, לרמ"ק, בשני מקומות (דף רל ע"ב; דף רלא ע"א), שרמ"ק עצמו כותב את הדברים המיוחסים לתלמידו.

במקום הראשון הוא כותב: ולכך השיר הזה, נשמת כל חי, בו חמשים תיבות, לפי מה שפי' [הזוהר] בפ' תרומה. אמנם אין לנו הנסח ההוא מפני שהדורות האחרונים, ע"י מעשה נס שהי' הוסיפו בו ושנו מציאותו. אמנם נבאר אותו כפי הנסח הזה שיש לנו, וזה נוסחו – – – ולהלן הוא כותב: אלהי הראשונים, היינו יסוד. ותוס' [פת] האחרונים, ע"י הנס שנעשה להם זה קרוב לק"ק שנה. וענינו – אם ירצה המכוון לכוון בו – הוא משגיח בראשונים [ים], שהנהגתם מהנקודה הפנימיות, והאחרונים – דורות האחרונים, שנתפשט המציאות למטה – – –

לקוחים למות רב מקובל ע"י שמות הקדש עשה, שדיבר ההרוג ואמר כל המאורע, ואז תיקנו שבח זה, המשיח אלמים, שהשיח ההרוג; והמפענח נעלמים, דין גליא רזיא... שוב הראוני מעשה כזה שכתב במדרש תלפיות, דף כד ע"ג. עכ"ל חיד"א^ד.

והנה זקנו של חיד"א, ר' אברהם אזולאי, מביא מעשה זה בשנים בספרו זהרי חמה על הזוהר, פרשת תרומה (פרעמיסלא תרמב, דף קו סע"א, לזוהר, קלח ע"א): בארבעין וה' תיבין כחשבון מ"ה. החשבון הזה אינו עולה כ"א בנוסחת מנהג איטליא דלא גרסי אלהי הראשונים [רע"ב] וכו', אלא מסיימים אין לנו מלך אלא אתה ולך לבדך אנחנו מודים^ה.

ואני שמעתי, שהשבח הזה של אלהי הראשונים שהכניסו בין הדבקים בתוך מ"ה תיבין אלו, הי' ע"י מעשה שהיה, שאירע בזמן הקדמונים, שהעלילו הגוים על ישראל שהיו עושים פסח בדם ערל, ושחטו נער א' והשליכוהו ברחוב היהודים, ויהי בבוקר ותהום כל העיר עד שהגיעו עד שערי מות, עד שבא חסיד א' וכתב שם ונתן בפיו והחייהו, ודבר כל המאורע, ואחר ש(נ)גמר הדברים, נפל ומת. ואז ניצולו כל היהודים. ואז תיקנו השבח הזה שכתוב בו המשיח אלמים וגו', דהיינו, שהשיח המת הזה שהי' אלא וגלה הנעלמים. וזהו והמפענח נעלמים. ואולי שהי' השם שפעל בו שם מ"ה, שהוא הוי"ה דאלפין, ולכן הכניסוהו בתוך השבח הזה שיש בו מ"ה תיבין.

(אמר הכותב: אני שמעתי, שהחייהו בשם אמ"ת והשביעהו שיאמר האמת, ואחר שגמר דבריו סלק הא, ונשאר מת).

עד כאן נדפס בספר זהרי חמה (אשר נכלל לאחר מכן בספרו האחר של אותו מחבר - אור החמה^ו), שאינו אלא קצור מפירוש הזוהר שכתב ר' אברהם גלנטי. לפיכך מסתבר שמקור

ד. כך גם כתב חיד"א בהגהותיו לספר הזוהר (נצוצי אורות, הערה א): ומצאתי בכתב בשם הרב החסיד מהר"א גאלנטי ז"ל, תלמיד הרמ"ק, שהשאר, עד ואלו פיננו, יסדוהו אח"כ משום מעשה שהיה, כמ"ש במשג"ב [במחברתי שם] [הגדולים, [חלק] ב], דף צו.

ה. השוה אור החמה, לזוהר תרומה, דף קלח ע"א (ירושלם תרלט, דף קיד ע"ד מדפי הספר): והרח"ו נר"ו כתב [...]. בארבעין וחמש תיבין בחושבון מ"ה. מזה יוכל לסדר סדר נשמת כל חי, ומוכרח מזה מזה שמגיהים האיטאליאנים והאשכנזים, ומסירין מן אלהי הראשונים עד ולך לבדך. ובזה יעלו לחשבון מ"ה תיבין... עכ"ל [ר' חיים ויטל]. ועכ"ל רא"א.

בספר תולעת יעקב, לר' מאיר ׳ן גבאי, ח"ב, סתרי תפלות שבת ומועד וטעמים (ירושלים תשנ), דף פד ע"ב), הושמטה כל הפסקא (אלהי הראשונים), והפסקא הקודמת מסימת: אין לנו מלך עוזר וסומך אלא אתה, ולך לבדך אנחנו מודים.

וכן הנוסח בסדר רב עמרם, בהשמטת תבת מלך.

ו. רק בהוצאת פרעמיסלא תרנו-תרנח. כי בהוצאה שקדמה לה (ירושלים תרלו-תרלט) לא הוכנס קצור פירושו של ר' אברהם גלנטי.

ז. כפי שנאמר בשער זהרי חמה (ח"א ועל בראשית), מונקאטש תרמא): "והוא פירוש על ספר הזוהר בקיצור מחבור האלהי הקדוש החכם השלם כמה"ר ר' אברהם גאלנטי זל"ה".

משותף עמד לעיני החיד"א וזקנו ר' אברהם אזולאי^ח.

בהמודיע, כז בניסן תשס"ד, עמ' ג, נתפרסם מכתבו של ר' יוסף ויכלדר, בענין זה:

במאמר "שנתפרסם בתוספת לגליון ערב פסח" מובא המעשה "שארע בירושלים עם נער ישמעאלי הרוג שהושלך לחצר ביה"כ..." בשם החיד"א [...] שזהו המקור לקטע בתפלת נשמת, מאלהי הראשונים והאחרונים עד ולך לבדך אנחנו מודים, כולל המשיח אלמים והמפענח נעלמים הרומז למעשה. אמנם תפלת נשמת, כולל הקטע הנ"ל, היא תפלה קדומה, ואינה מימי רבינו קלונימוס, שהיה רבה האשכנזי של ירושלים לפני כ-450 שנה [...].

החיד"א [...] [רק] מפרש את הסמיכות בין המשיח אלמים למפענח נעלמים בתפלת נשמת (כנוסח הספרדים) על-פי מה שכתוב בספר הישר, שיוסף ניצל מפוטיפר על-ידי תינוק בן פחות משנה שהחל לדבר, וסיפר את האמת שהאשה נסתה לתופסו, ולכן לא הרגו פוטיפר רק שם אותו במשמר מפני מראית העין. וזהו משיח אלמים, התינוק שהוא כאילם, ומפענח נעלמים - לגלות את הנעלם, להציל את ישראל. ומוסיף החיד"א את המעשה עם רבינו קלונימוס, וגם בזה הוא מסביר את הסמיכות של המשיח אלמים - ההרוג, ומפענח נעלמים - להציל את ישראל.

אמנם הוא לא כותב שזה המקור לתפילה, אלא מפרש על-ידי-זה את הסמיכות. בהשמטות לספר שמחת הרגל, שהדפיס החיד"א בסוף שם הגדולים, כתב, שמצא כתוב בשם רבי אברהם גלאנטי, שעל ענין כזה נתקן, ומביא מעשה דומה בהרוג שניסו להעליל על ישראל שהרגוהו, ורב מקובל פעל שידבר וסיפר את האמת, ואז תקנו שבח זה.

אכן בדפוסים החדשים הכניסו את ההשמטה לתוך הספר. אבל ברור שהחיד"א לא התכוון שהמקור לקטע הנ"ל הוא מהמעשה עם רבי קלונימוס.

עכ"ל ר' יוסף ויכלדר.

וראה: תפארת צבי, ח"ה (ברוקלין תשנ"ט), פרשת תרומה, דף קע"ב - קע"ג ע"א.

בשנת תרכ"ד הדפיס יוסף שבתי פרחי בליוורנו את החלק השני מספרו עשה פלא, ושם (דף ס) נוסח מורחב של 'מעשה רבינו קלונימוס' (בהוצאת ירושלם תש"ט, עמ' ד"ד-ד"ו). פרחי נולד בירושלים בשנת תקס"ב ובשנת תר"ב יצא לליוורנו ושם נפטר בשנת תרמ"ב^ט. בודאי שמע את הספור בעיר מולדתו קודם צאתו משם.

ח. אולם לא נראה שהחיד"א ראה את הדברים בחבור סבו ר' אברהם, כי אז לא היה נמנע מלציין היכן ראהו ולא היה כותב סתם "מצאתי כתוב משם חד מרבוואתא".

ט. מ"ד גאון כותב בספרו יהודי המזרח בא"י (חלק שני, ירושלים תרצ"ח, עמ' 573): יוסף שבתי פרחי... מרבני ירושלים. נולד בה בשנת תקס"ב, ונלב"ע בליוורנו בשנת תר"ב... חתום עם רבני ירושלים בשנת תק"ע. - היינו בהיותו בן שמונה שנים! ואת ספרו עשה פלא הדפיס בליוורנו בשנת תר"ל - 82 שנים אחרי מותו!

הספור חזר ונתפרסם ע"י לודביג אוגוסט פראנקל בספרו ירושלימה (המקור הגרמני יצא בלייפציג 1858, ובשנת 1860 יצא בווייטן בתרגום עברי של מנדל שטרן [עמ' 332-333]. תרגום נוסף הדפיס קלמן שולמן בספרו חבצלת השרון, ווילנא תרכ"א, עמ' 88-91).

לנוסח זה, אשר פראנקל שמעו מפי אנשי ירושלים בבקרו בה בשנת תרט"ז, סיום מענין: הדבר קרה ביום השבת (בשנת ה'תפ) ולפיכך היה ר' קלונימוס מתענה כל ימיו על חללו את השבת בכתיבה, ולפני מותו צוה שכל העובר על קברו ישליך עליו אבן, לקיים בו דין סקילה, עד תום מאה שנים למותו. ו"לפני ארבעים שנה הושלכה האבן האחרונה על קברו" שהפך לגל אבנים במורד הר הזיתים.

בשנת תרמב הדפיס את הספור אברהם משה לונץ ברשימתו על קברי ארץ הצבי שפרסם בירושלים, כרך א, עמ' 117.^{יא}

בשנת תרנ ביקר בירושלים אליהו זאב הלוי לוי-אפשטיין ושמע את הספור מפי לונץ (נתפרסם בזכרונותיו, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 133-134). הוא קורא לבעל-הנס קלונימוס בן קלונימוס ומסיים: ואם יקח איש אבן אחת מן הגל - כך מוסיפה האגדה לספר - ולא ימצא הלוקח מנוח לנפשו, עד אשר ילך וישיב את האבן למקומה. מגל האבנים לא תגרע אפילו אבן אחת.

פרטים נוספים ומלאי ענין פרסם פינחס גראייבסקי בזכרון לחובבים הראשונים, חוברת יד (תרפ"ח) בסופה. ע"י גם: זאב וילנאי, אגדות ארץ-ישראל, ירושלים תשי"ב, עמ' 51-52; נס קלונימוס בבית-הכנסת אליהו הנביא [ראה גם: א"ר מלאכי, עלילות דם בארץ ישראל, חורב ו, חוברת יא-יב (חשון תש"ב), עמ' 150-153. וראה עתה: ת' אלכסנדר, האגדה הספרדית-היהודית על רבנו קלונימוס בירושלים, מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, ה-ו (אדר א' תשמ"ד), עמ' 85-122]

י. ולא כמו שכתב ריבלין (לעיל הערה 1) ש"פריינקיל" ו"קלמן שולמאן" העתיקו את הספור מ"שלמי חגיגה".

יא. הוא מציין: ראה הגדת א"י בס' אריאל לה"ח שולמאן ובירושלימה לה"ח דר' פראנקל. ואולם זכרוננו הטעהו והחליף חבצלת השרון באריאל, כי בספר זה שיצא בתרט"ז אין זכר לאגדה זו, ואף לא בספרו הראל שיצא בתרכ"ו. כן נעלם מלונץ, לפי שעה, ששולמן העתיק מפראנקל!